

ran 1319-1332 hş./1940-1953) açıklamalar bölümünü oluşturan III. cildine almıştır. Edib'in, İbn Sinâ'nın *Kitâbü'l-İşârât ve't-tenbihât* adlı eserinin Farsça çevirisi ise yarım kalmıştır.

Edib-i Pîşâverî, eski şairler neslinden olmasına rağmen klasik konuları bir yana bırakarak eski kalıplar içinde sosyal ve siyasî yönü ağır basan temaları işlemeye yönelmiş ve bu hususta öncü olmuştur. Dile hâkimiyeti ve zengin bilgi birikimi sayesinde maksadını kalıplaşmış ifadeler yerine alışılmamış kelimeler ve tımturaklı cümlelerle anlatmayı tercih etmiştir. Şairane zevk ve akıcılıktan yoksun olmakla birlikte son derece fasih ve sağlam olan şiirlerini şiir erbabı bile anlamakta güçlük çektiği için nâşir divanının neşrinde birçok kelimenin açıklamasını yapma gereğini duymuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Hänbâbâ, *Fihrist*, s. 473, 680, 1499, 3299; a.mlf., *Mü'ellifin-i Kütüb-i Câpt-i Fârsî vü 'Arabî*, Tahran 1340 hş. I, 351-352; Yahyâ Âryanpûr, *Ez Şabâ tâ Nîmâ*, Tahran 1350, II, 317-322; Mahmûd Hidâyet, *Gülzâr-ı Câvîdân*, Tahran 1353, I, 83-84; *Ferheng-i Fârsî*, V, 111; DMF, I, 77; D. J. Irani, *Poets of the Pahlavi Regime*, Bombay 1933, s. 5-19; Muhammed-i İshâk, *Sûhanverân-ı İrân der 'Asr-ı Hâzîr*, Dehli 1933, I, 1-8; Reşîd Yâsemî, *Edebiyyât-ı Mu'âşır*, Tahran 1937, s. 10-13; Seyyid Muhammed Bâkır Burkaî, *Sûhanverân-ı Nâmî-i Mu'âşır*, Tahran 1329 hş./1950, I, 1-2; Ryppka, *ILG*, s. 356-357; Büzürg-i Alevî, *Geschichte und Entwicklung der modernen Persischen Literatur*, Berlin 1964, s. 34-35; F. Machalski, *La littérature de l'Iran contemporain*, Krakow 1965, I, 42-48; Dihhûdâ, *Luğatnâme*, III, 1581-1582; L. P. Elwell-Sutton, "Adib Pîshâvarî", *El² Suppl.* (İng.), s. 41; Muhibur Rahman, "Adib Pîshâvarî", *Elr*, I, 460.

MEHMET KANAR

EDİB SÂBİR

(ادیب صابر)

Şihâbüddîn b. İsmâîl Tirmizî
(ö. 546/1151-52 [?])

İranlı şair.

Horasan'ın Tirmiz şehrinde doğdu. İlk şiirlerini burada yazdı. Hayatının büyük bir bölümünü Nişâbur'da geçirdi. Şiirlerinde Edib ve Sâbir mahlaslarını kullandı. Horasan Valisi Mecdüddîn Ebû'l-Kâsım Ali b. Ca'fer tarafından Selçuklu Sultanı Sencer'in huzuruna çıkarıldı; bu olaydan sonra sarayda önemli mevkilere yükseldi. Sencer'i öven kasideler yazdı. Hârizmşah Atsız'la aralarındaki ihtilâfları çözümlmek için Sencer tarafından Hârizm'e elçi olarak gönderildi. Hârizm'de

bulunduğu yıllarda Atsız için de kasideler yazdı. Atsız'ın Sencer'i öldürtmek için iki kişiyi görevlendirdiğini yaşı bir kadın vasıtasıyla Sencer'e bildirdi. Sencer de suikastçıları yakalatarak öldürttü. Ancak Edib Sâbir, olaydaki rolünü öğrenen Atsız tarafından Ceyhun ırmağında boğdurularak öldürüldü. Zebihullah Safâ, oyun 538 (1143-44) ile 542 (1147-48) yılları arasındaki bir tarihte meydana gelmiş olabileceğini ileri sürer (*Edebiyyât*, II, 644). Tezkire müellifleri Devletşah (*Tezkire*, s. 57) ile Hidâyet ise (*Mecma'u'l-fuşaḥâ*, II, 821-822) Edib'in ölüm tarihi olarak 546 (1151-52) yılını verirler.

Çağdaşlarından Reşidüddin Vatvât, Hâkânî-i Şîrvânî, Nizâmî-i Arûzî, Senâî ve Evhadüddîn-i Enverî ile dostça münasebetler kuran Edib Sâbir, İran edebiyatının büyük şairlerinden biri sayılır. Nitekim ünlü kaside şairi Enverî bile bir şiirinde onu kendisinden daha üstün kabul etmiştir. Üslûbu daha çok Gazneli Mahmud'un saray şairlerinden Unsurî ve Ferruhî-i Sîstânî'yi andırır. Maddî aşk, şarap, zevk ve eğlence gibi temaların yanında âhiret, dünyanın vefasızlığı ve insanın âcizliği gibi konulara da yer veren Edib Sâbir'in özellikle aşk ve şarap konulu şiirlerinde İslâmî kurallara pek alınıp etmediği görülür. Şiirlerinde hâkim olan, insanın olayların elinde âciz kaldığı fikri, onun Cebriyye'nin tesirinde kaldığını düşündürmektedir.

Arapça'yı şiir yazacak derecede iyi bilen ve bazı meşhur Arap şairlerinin şiirlerini manzum olarak Farsça'ya tercüme eden Edib Sâbir'in 6000 beyit tutarındaki *Dîvân*'ı Ali Kavim (Tahran 1334 hş./1955) ve Muhammed Ali Nesih (Tahran 1343 hş./1964) tarafından yayımlanmıştır. Ancak bunlar ilmî birer neşir değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Avfî, *Lübâb*, s. 329-334; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşây*, II, 8; Devletşah, *Tezkire*, s. 57; Hândmîr, *Ḥabîbü's-siyer*, s. 518-519; Lutf Ali Beg, *Âteşkede* (taşbaskı), Bombay 1277/1860, s. 342-345; Hidâyet, *Mecma'u'l-fuşaḥâ*, II, 821-822; Browne, *LHP*, II, 333-335; Bedîüzzaman Fîrûzanfer, *Sûhen ü Sûhanverân*, Tahran 1308 hş., I, 250-266; Rızâzâde Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân*, Tahran 1321 hş., s. 191-193; Safâ, *Edebiyyât*, II, 643-650; a.mlf., "Adib Şâber", *Elr*, I, 460-461.

MÜRSEL ÖZTÜRK

EDİBÜ'İ-MEMÂLİK FERAHÂNİ

(bk. FERAHÂNİ).

EDİLLE-i ŞER'İYYE

(bk. DELİL).

EDİRNE

Marmara bölgesinin
Trakya kesiminde şehir
ve bu şehrin merkez olduğu il.

Balkan yarımadasının güneydoğu uzantısını teşkil eden Trakya kesiminde, Tunca ile Arda nehirlerinin Meriç'e ulaştığı yer yakınında bulunmaktadır. Tunca'nın Meriç'e kavuşmadan önce meydana getirdiği kavis içinde yer alan şehrin hemen hemen tam ortasına düşen ve üzerinde Selimiye Camii'nin bulunduğu tepelik kesimi denizden 75 m. yüksekliktedir. Bu yükseklik şehrin doğusunda daha da artarak 95-100 metreyi aşar. Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan ana yol üzerinde yer alması, buraya eski çağlardan beri büyük önem kazandırmıştır. Asıl gelişmesini ise Osmanlı hâkimiyeti döneminde göstermiş olup XIX. yüzyıldan itibaren uğradığı işgallerin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin bir sınır şehri olması daha fazla gelişip büyümesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Tarih. Edirne'nin bulunduğu yerde Trak kabilelerinden birinin açık bir şehir veya pazar yeri kurduğu, sonradan buranın Makedonyalılar ve Romalılar tarafından genişletildiği genellikle kabul edilir. Bu sahadaki en eski şehir, Trak kabilelerinden Odrisler'ce Meriç'in Tunca ile birleştiği yerde kurulmuştu. Makedonyalılar burayı Orestler'in bir kolonisi haline getirmişler, şehre Orestia, varoşlarına ise Gonnoi adını vermişlerdi. Ayrıca bazı kaynaklarda buraya Odrisya, Orestas, Uscudama adlarının verildiği de belirtilir. Ancak II. yüzyılda Roma İmparatoru Hadrianus (117-138) tarafından yeniden kurulunca onun adına izâfeten Hadrianopolis adını aldı. Bu ad yaygınlık kazanmakla birlikte Orestia veya Orestias adı da unutulmadı, hatta geç Bizans dönemi kaynaklarında dahi kullanıldı. İslâm kaynaklarında ise Hadrianopolis'ten bozma "Edrenos", "Edrenaboli" tarzında yazıldığı gibi I. Murad zamanında "Edrene" (ادرنه) imlâsı benimsendi ve uzun süre bu şekilde anıldıktan sonra muhtemelen XVIII. yüzyıldan itibaren "Edirne" olarak söylenmeye başlandı.

Roma hâkimiyeti döneminde İmparator Diocletien zamanından (284-305) başlayarak bu sahada teşkil edilen Haemi-

montus eyaletinin merkezi olan şehirde IV. yüzyılda silâh imalâthanelerinin bulunduğu bilinmekle birlikte eski kaynaklarda buranın adı daha ziyade askerî hadiseler dolayısıyla geçer. Bu kaynaklardaki bilgilere göre İmparator Konstantin 3 Temmuz 324'te Licinius'u bu civarda yenmiş, İmparator Valens'in orduları, Allan ve Hunlar'la birlikte İstanbul üzerine yürüyen Gotlar'a 9 Ağustos 378'de burada mağlûp olmuştu. Hadrianopolis 586'da Avarlar tarafından muhasara edildikten sonra Bizans ve Bulgar Krallığı arasında mücadelelere sahne olduğu gibi (zaptı 914) Bizans-Peçenek savaşlarına da şahit oldu ve çeşitli defalar Peçenek hücumlarına uğradı (1049, 1078). İstanbul'un Latinler'in eline geçmesi üzerine onlara karşı meydana gelen ayaklanmalar sırasında 15 Nisan 1205'te Latin ordusu Bizans-Bulgar müttefiki kuvvetleri tarafından burada mağlûp edildi. Bunun ardından XIV. yüzyılın ilk yarısında Bizanslılar şehri Bulgarlar'a karşı müdafaaya mecbur oldular.

Ioannes Paleologos ile Kantakuzenos arasındaki mücadeleler sırasında, 1342-1343 yıllarında Aydınoğlu Umur Bey Kantakuzenos'un müttefiki sıfatıyla Trakya'ya geçti ve Edirne tekfurunun hücumlarına karşı koydu. 1352'de yine Kantakuzenos'un müttefiki olarak Trakya'ya geçen ve Bulgar-Sırp kuvvetlerini bozguna uğratan Osmanlı şehzadesi Süleyman Paşa Kantakuzenos'un kuvvetlerine Edirne'de katılmıştı. Bu hadise Osmanlılar'ın ilk defa Edirne ile ilgilenmelerine yol açtı. Osmanlılar'ın burayı hangi tarihte fethettikleri ihtilâflıdır; bu hususta 1361, 1362, 1367 ve 1369 gibi değişik tarihler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında, Edirne'nin daha Orhan Gazi'nin sağlığında oğlu Murad ile Lala Şahin'in sistemli bir fetih siyaseti sonucu 1361'de ele geçirildiği görüşü ağırlık kazanmaktadır. Ancak şehir metropolidi Polikarpus'un 1366'ya kadar bu sıfatla Edirne'de bulunduğunu gösteren bir mersiyeye dayanılarak fetih tarihinin 1366'dan sonra (1369) gerçekleşmiş olabileceği de belirtilmiştir (Zachariadou, XII, 211-217). Edirne'nin fethi Balkanlar ve Avrupa tarihi için bir dönüm noktası teşkil ettiği gibi İstanbul'un fethini de kolaylaştırmıştır. Rumeli'nin fethi için bir harekât üssü olarak kullanılan Edirne'de Yıldırım Bayezid İstanbul'u muhasara hazırlıkları yapmış ve İstanbul üzerine buradan yürümüştür. Edirne asıl önemini, Yıldırım Bayezid'in ölümünden son-

raki şehzadeler mücadelesi sırasında kazandı. Nitekim Ankara mağlûbiyetinin ardından Emîr Süleyman hazineleri ve devletin resmî evrakını alarak Edirne'ye gelmiş ve böylece devlet merkezi Edirne olmuştu. Ağabeyi Süleyman'ın hâkimiyetini tanımayan ve ona karşı harekete geçen Mûsâ Çelebi, birkaç başarısız teşebbüsün ardından bir kısım uç beylerinin de yardımıyla Edirne'yi kuşattı ve ele geçirmeyi başardı. Burada iki yıl kadar kalan Mûsâ Çelebi kendi adına para bastırarak gibi Selânik, Pravadi ve İstanbul üzerine seferler düzenledi. Onun bertaraf edilmesinden sonra duruma hâkim olan Çelebi Mehmed uzun müddet bu şehirde oturdu ve burada vefat etti. Edirne bir ara, Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğunu ileri sürerek saltanatı hak iddia eden ve Osmanlı kaynaklarında "Düzmece" lakabıyla anılan Mustafa'nın eline geçti. Mustafa Edirne'den Anadolu'ya geçip II. Murad'a yenilince tekrar şehre çekildi; ancak burada da barınamayarak hazineleri alıp kaçtıysa da yakalandı ve idam edildi (1422).

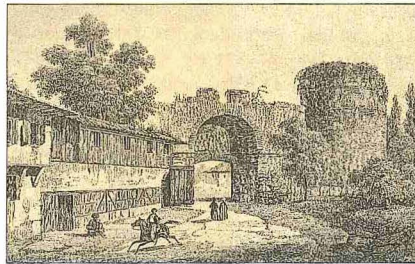
II. Murad devrinde şehrin gelişmesi hız kazandı. II. Murad burada oğulları için (Mehmed ve Alâeddin) muhteşem düğünler tertip ettiği gibi Rumeli'deki faaliyetlerini de buradan yürüttü, elçileri yine bu şehirde kabul etti. Ayrıca Edirne, II. Murad'ın oğlu Mehmed lehine tahttan feragatine ve bu arada bir yeniceyi ayaklanmasına sahne oldu. Bedesten civarındaki yangının yayılmasını bahane ederek bazı paşaların evlerini yağmalayan, gerçekte II. Murad'ın tekrar tahta çıkmasını sağlamak için harekete geçtikleri anlaşılan yeniceilerin isyanı sonucu II. Murad Edirne'ye gelerek tahta çıktı. Oğlu Mehmed'i burada Dulkadirli Beyi Süleyman'ın kızı Sitti Hatun ile ev-

lendiren (1450) II. Murad hayatının sonuna kadar bu şehirde oturdu ve burada vefat etti (3 Şubat 1451). Onun ölümü üzerine Şehzade Mehmed Manisa'dan Edirne'ye gelerek tahta oturdu. II. Mehmed İstanbul'un zaptı ile ilgili bütün plan ve hazırlıklarını 1452-1453 kışında Edirne'de yaptırdı. İstanbul'un fethinden sonra da Edirne'nin önemi uzun süre devam etti. Nitekim II. Mehmed fethin ardından Balkanlar'daki faaliyetleri için burayı hareket üssü olarak kullanmış, ayrıca 1475 ilkbaharında oğulları Bayezid ve Mustafa'nın bir ay süren şünet düğünlerini Ada çayırı (Ada içi) denilen Sarây-ı Cedîd bahçe ve koruluklarında yaptırmış, Ragusa, Mora, Sırp ve Rum despotlukları temsilcilerini burada kabul etmişti.

Gedik Ahmed Paşa'nın II. Bayezid tarafından Edirne sarayında idamından sonra şehir bu hükümdar ile oğlu Selim arasındaki mücadelelere sahne oldu. Selim'in iddiaları üzerine Edirne'de toplanan bir mecliste, Semendire sancağını istemediği takdirde "pâyitaht-ı kadîm" olduğu için Edirne'de ikamete mecbur edilmesi kararlaştırılan II. Bayezid oğlunun hükümdarlığını ve Dimetoka'da oturmayı kabul etti; ancak Edirne ile Havas Mahmud Paşa arasında Söğüt'lüdere'de öldü (1512). I. Selim kardeşleriyle mücadeleden sonra Edirne'ye geldiğinde Venedik elçisini kabul ettiği gibi doğu seferi kararını da burada aldı. Bu sefer sırasında oğlu Saruhan sancak beyi Süleyman'ı Rumeli'nin muhafazası için Edirne'ye getirtti. Doğru seferine çıkılacağı zaman, hânedana mensup bir şehzadenin Rumeli muhafızı sıfatıyla Edirne'ye gelmesi Kanûnî Sultan Süleyman'ın İran seferleri sırasında da sürdü.

Şehrin gelişmesine yönelik faaliyetlerin gerçekleştirildiği ve muhteşem âbidelerin vücuda getirildiği XVI. yüzyılda küçük bazı hadiseler dışında çok önemli bir olay meydana gelmedi. XVII. yüzyılda ise Edirne yeniden önem kazandı. Bunda I. Ahmed başta olmak üzere bazı Osmanlı padişahlarının burada oturmaları rol oynadı; şehir âdeti ikinci bir başşehir olma özelliğine kavuştu. I. Ahmed, II. Osman ve IV. Murad av eğlenceleri tertibi münasebetiyle Edirne'de kalmışlar ve böylece şehre duyulan ilgiyi arttırmışlardı. Fakat burayı asıl bir devlet merkezi haline getiren IV. Mehmed olmuştur. IV. Mehmed, Venedik ve Leh seferleri dolayısıyla Edirne'de kaldığı gibi birçok elçiyi burada kabul etti;

Edirne surlarından bir bölüm ile kale kapılarından birini gösteren XIX. yüzyılın ilk yarısına ait bir gravür (G. Sayger — A. Desarnod, *Album d'un voyage en Turquie fait par ordre de S. M. l'Empereur Nicolas I e en 1829-1830*, Paris 1830, IV, 15)

şehzadeleri Mustafa ve Ahmed'in sünnet düğünleriyle kızı Hatice Sultan'ın on sekiz gün süren muhteşem düğününü bu şehirde gerçekleştirdi. Ancak Avusturya ile başlayan savaşlar burayı yeniden askerî bir üs haline getirdi. 1687'de IV. Mehmed tahttan indirildikten sonra yerine geçen II. Süleyman burada vefat etti (1691). II. Ahmed de Edirne'de tahta çıktı ve Eskihisar'da kılıç kuşandı. II. Ahmed'in ölümüne ve II. Mustafa'nın tahta geçiş törenlerine de sahne olan şehir, bu sonuncu hükümdar tarafından çok sevilir ve bütün devlet işleri burada görülmüyordu. Ancak padişahın Edirne'de bulunması, hocası Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin büyük nüfuzu ve devlet adamları üzerindeki tahakkümü büyük bir isyana yol açtı. **Edirne Vak'ası*** adıyla bilinen bu olaylar sırasında İstanbul'dan hareket eden kuvvetler III. Ahmed'i padişah ilân ederek II. Mustafa'yı tahttan indirdiler (1703). Feyzullah Efendi de katledilerek cesedi Tunca nehrine atıldı.

XVIII. yüzyıl ortalarında meydana gelen iki afet Edirne'de büyük hasara yol açtı. 1745'teki yangında altmış kadar mahalle baştan başa harap oldu. 1751'de pek çok binanın yıkılmasıyla sonuçlanan zelzele vuku buldu. XIX. yüzyıl başlarında ise III. Selim'in islahatına karşı bazı ayaklanmalar görüldü. 1801'de Rumeli islahatıyla görevlendirilen Vali Hakkı Paşa'nın hareketleri Rumeli âyanının muhalefetiyle karşılaşmış, ardından paşanın maiyetindeki Arnavut asıllı askerler ayaklanarak şehir halkı ile çarpışmışlardı. 1806'da ikinci bir Edirne Vak'ası meydana geldi. Nizâm-ı Cedîd teşkilâtının kurulması için girişilen faaliyetler, Rumeli âyanının Edirne'de toplanıp hükümet aleyhine harekete geçmesine yol açmış, bu olaylar sırasında şehirdeki bazı hükümet görevlileri öldürülmüştü. Yeniçeri Ocağı kaldırılırken de yine bazı olaylar çıkmıştı. Edirne, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında ilk defa bir yabancı istilâsına uğradı. 22 Ağustos 1829'da bir Rus ordusu savaşımsızın şehre girdi, Prusya elçisinin ara bulucuğu ile Rus kuvvetleri Edirne'nin batısına çekildi. Ancak bu savaş sırasında Edirne'den göç başlamış, müslümanların boşalttığı yerleri civar köylerin hristiyan halkı doldurmuş, böylece şehirde hristiyanların sayısı oldukça artmıştı. II. Mahmud daha sonra Edirne'ye gelerek halkın mânevîyatını kuvvetlendirmeye çalıştı. Fakat XIX. yüzyılın ikinci yarısında ikinci Rus

ve Balkan harplerindeki Bulgar işgalleri şehrin tarihindeki en acı sayfaları teşkil etti. 20 Ocak 1878'de Edirne'ye giren Ruslar 13 Mart 1879'a kadar burada kaldılar; bu sırada pek çok mahalle harap oldu, hastalık ve sefalet yüzünden binlerce kişi hayatını kaybetti (bk. DOKSANÜÇ HARBİ). Bundan otuz yıl kadar sonra yeniden kuşatılıp top ateşine tutulan şehir bir müddet direndiyse de 26 Mart 1913'te Bulgarlar tarafından işgal edildi, 21 Temmuz'da ise geri alındı. I. Dünya Savaşı sonunda Temmuz 1920'de Yunan işgaline uğradı. 1922'de kurtarıldı; Lozan Antlaşması ile de Türkiye Cumhuriyeti'nin bir serhad şehri haline geldi.

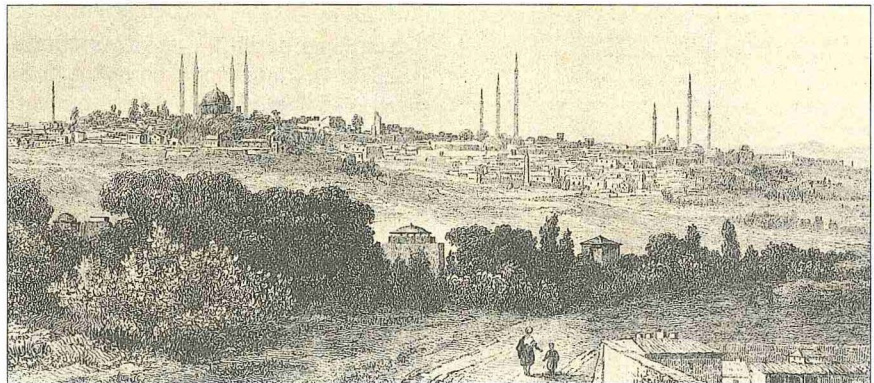
Fizikî Yapı, Nüfus ve Ekonomik Hayat. Osmanlı fethinden önce Edirne, iki üç kilise ile beş on mahallenin yer aldığı Kaleiçi ve Mihâl Köprüsü'nün diğer tarafındaki Aina adlı yerleşim yerinden ibaret küçük bir şehir görünümündeydi. Osmanlılar'ın eline geçtikten sonra hızla gelişmeye başladı ve kale dışına taşarak bu kesimde yeni mahalleler ortaya çıktı. XVI. yüzyılın ortalarında Edirne'ye uğrayan elçi Busbecq, kale içinin pek büyük olmadığını, ancak geniş varoşlara sahip bulunduğunu ifade eder (*Türkiye-yi Böyle Gördüm*, s. 34). Busbecq'in elçilik heyetinde yer alan H. Dernschwam ise sekiz dokuz gün kaldığı Edirne'yi Budin'e benzetir, sağ tarafta yüksek bir tepenin sırtında kurulmuş olduğunu yazar (*İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s. 44-46, 333).

İlk Türk yerleşmesi Kaleiçi mevkiinde olmuş ve burada bilinen en eski Osmanlı yapıları vücuda getirilmişti. 1396'da Niğbolu'da esir düşen ve on beş gün Edirne'de kalan H. Schiltberger şehirde 50.000

ev gördüğünü belirtir. Bu rakam mübalağalı görünmekle birlikte 1433'te seyyah B. de la Broquière, seyrek iskân edilmiş Trakya'dan sonra karşılaştığı Edirne'yi büyük, mâmur ve canlı bir şehir olarak tasvir eder. Gerçekten de XV. yüzyıldan itibaren büyük gelişme gösteren ve XVII. yüzyılda en geniş sınırlarına ulaşan Edirne başlıca dokuz ana yerleşim bölgesine ayrılmıştı. Şehrin nüvesini teşkil eden ve Bizans devrinde beş on mahalleli 10-15.000 nüfuslu olduğu tahmin edilen Kaleiçi kesiminde XVI. yüzyıl başlarında on müslüman mahallesi yer alıyordu. XVII. yüzyılda ise Evliya Çelebi mahalle sayısını on altı olarak zikreder ve bunların ikisinin müslüman, dördünün yahudi ve onunun da hristiyan mahallesi olduğunu yazar. Vakıflarının bulunmaması ve ayrıca yangınlar yüzünden cami ve mescitleri yıkılan Veliyyüddin, Kuruçeşme, Yâkutpaşa gibi mahallelerin yerinde sonradan hristiyan mahalleleri ortaya çıkmıştı. XIX. yüzyıldaki yangınlar da burada büyük hasara yol açmıştır.

Şehrin diğer yerleşim alanı olan Debağhâne kesimi, kalenin güney taraflarında ve Tunca kıyısında bulunuyordu. Kaleiçi'nden sonraki ilk iskân sahası olan bu semt, Dârülhadis Medresesi dolayısıyla ulemâ sitesi olmuş ve bunlar tarafından mahalleler kurulmuştu. Edirne'nin 819 (1416) tarihli en eski mezar taşı, Edirne kadılığı yapmış olan Alâeddin b. Abdülkerîm b. Abdülcebbâr'a ait olup bu zatın burada mahallesi ve vakıf odaları bulunuyordu. Kale dışında ilk kurulan iskân bölgelerinden biri de güneydoğuda Kasımpaşaburnu denilen yerdeki Kirişhâne'ye kadar uzanan ve bu

XIX. yüzyılın ilk yarısı içinde Edirne'yi gösteren bir gravür (Jouannin ve van Gaver, *Turquie*, Paris 1840, lv. 3)

EDİRNE

sonuncu adla anılan semtti. II. Murad devrinde Vezir Saruca Paşa'nın hanımı Gülçiçek Hatun tarafından cami ve medrese yaptırıldıktan sonra iskânâ açıldığı anlaşılan bu kesim, Mezid Bey Camii ve İmaret, Ali Kuşçu Mescidi ve diğer tesislerin yapılması ile gittikçe büyüdü ve burada Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi, Yavuz Sultan Selim'in kazaskerlerinden ve Kadızâde-i Rûmî'nin torunu Mirim Çelebi, Vizeli Çelebi, şair Hayâlî gibi XVI. yüzyılın seçkin simaları adına mahalleler vücuda getirildi. Burası Tunca sahilinde uzanan bahçeleriyle şehrin en güzel yerini teşkil etti. Kalenin İstanbul Yolu adlı kapısından başlayarak doğuya doğru uzanan ve kale kapısına nisbetle İstanbul Yolu ve Ayşe Kadın olarak adlandırılan semtte Ayşe Kadın, Şarabdar Hamza Bey ve Kadı Bedreddin mahalleleri, Sitti Sultan Camii ve Sarayı yer alıyordu. Ayrıca buradaki Lala Şâhin Paşa Mezarlığı'nda *Ahlâk-ı Alâî* müellifi kazasker Kınalızâde Ali Çelebi medfundur. Sitti Sultan Camii ve Sarayı'nın yerinde daha sonra Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sarayı yapılmış, ardından da burası Mülkiye Rüşdiyesi olmuştur.

Şehrin bir başka semti Kıyık (Kıyak) - Buçuktepe'dir. Kıyık adı rivayete göre, Edirne'ye ilk girenlerden olup daha sonra adına bir zâviye ve türbe yaptırılan Kıyak Baba'dan gelir. Fâtih Sultan Mehmed devrinde baruthâne ve yeniçeri ortaları da bu semtte bulunuyordu. Burası XVII. yüzyıldan itibaren daha da gelişti. Vezîriâzamlardan Arabacı Ali Paşa ile Amcazâde Hüseyin Paşa'nın bahçe ve sarayları buradaydı; ayrıca Defterdar Ahmed Paşa'nın sarayı bu semte yakın olup elçilerin ve Kırım hanlarının geçici ikametlerine tahsis ediliyordu. Şehrin ku-

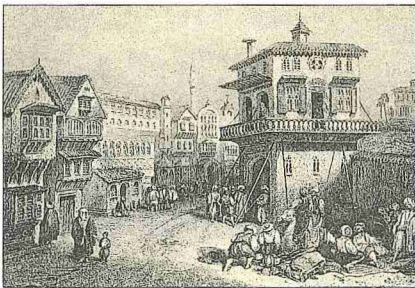
zeydoğusundaki yerleşme sahasını Menzilahın -Muradiye-Tekkekapi bölümü teşkil etmekteydi. Burada Edirne Sarayı'na ait ahırlar yer alıyordu. Mirâhur Ayas Bey adına bir mahalle de vardı. Saraçhane-Horozlu Yokuşu, kuzeybatı tarafında Tunca üzerinde Saraçhane adını taşıyan köprü'nün civarında bulunan bir diğer yerleşim bölgesiydi. Bu semtte önceleri Saraçhane Ocağı bulunuyordu, ayrıca Çelebi Mehmed'in annesi Devletşah Hatun'un burada bir mahallesi mevcuttu. Beylerbeyi Sinan Paşa Sarayı, camii ve hamamı ile sadrazamlara mahsus saray (Paşa Kapısı), Saraçhane caddesinin şehre doğru uzanan kısmında yer alıyordu. Sinan Paşa Sarayı Edirne'ye gelen resmî şahıslara tahsis edilirdi. Horozlu Yokuşu kalenin büyük kulesinden Yalnızgöz Köprüsü'ne giden yol olup II. Selim'in kızı ve Sokullu Mehmed Paşa'nın hanımı Esma Han Sultan tarafından yaptırılmış bir cami de burada bulunuyordu. Fahreddin-i Acemi'nin tesis ettiği Horozlu Medresesi (Şeceriye Medresesi) yerinde daha sonra Vali Kadri Paşa tarafından bir islahhâne yapıldı ve civardaki evler istimlak edilerek bir sanayi mektebi kuruldu.

Gazi Mihal-Yıldırım-Yeni İmaret, Tunca'nın batısında bulunan mahalle grubunun teşkil ettiği iskân bölgesi olup bunlardan Yıldırım veya Eski İmaret XIV. yüzyıl sonlarında, Gazi Mihal veya Orta İmaret XV. yüzyılın ilk yarısında ve Yeni İmaret (II. Bayezid İmaret) XV. yüzyılın sonlarında teşekkül etmişti. Mihaloğlu Külliyesi'ne daha sonra Şah Melik Paşa ile hanımı Bezirci Hatun'un tesislerinin ilâve edilmesiyle ikinci bir yerleşme alanı daha ortaya çıkmıştı. Hıdırlık semti ise bir tekkenin bulunduğu batı tarafındaki bir tepelik sahayı içine alıyordu. Burada önce Şah Melik Paşa, sonra da Vezîriâzam İbrâhim Paşa tarafından zâviye inşa ettirilmişti. Burası bir ara kapatılmış, daha sonra IV. Mehmed Köşkü'nün yaptırılmasıyla yeniden açılmıştı.

Edirne'de bütün bu iskân yerlerinde, 1528'de 144 müslüman, on dokuz hristiyan mahallesi ve sekiz yahudi cemaati yer alıyordu. Mahalle sayısı 1609'da 147 olarak kaydedilmiş, 1636'da ise aynı sayıyı korumuştur. XVII. yüzyılda gelişme sürecini tamamladığı anlaşılan Edirne, 1703'te yapılan sayıma göre, çoğu birbiriyle birleştirilmişi olarak kaydedilen altmış beş mahalleye sahipti. Bunlardan kırk yedisi Tunca kavsini içinde, kavsini batı ucundaki Kaleiçi semtiyle buradan

doğuya doğru yayılan alanda yer almaktaydı. Diğer on sekiz mahalle ise nehrin öte yakasında, Yıldırım Bayezid ile II. Bayezid'in yaptırdıkları külliyelerin ana merkezi teşkil ettiği kısımda bulunuyordu. Bu mahallelerden Hisar'ın güney ucu ile nehrin öte yakasındaki dokuz mahallede yoğun gayri müslim iskânı vardı. Ayrıca bunların bir kısmı da diğer mahallelerde müslümanlarla birlikte oturuyordu (bk. Ergenç, III, 1419-1421). XVIII. yüzyıl ortalarında uğradığı yangın, zelzele gibi tabii âfetlere rağmen büyük bir şehir hüviyetini muhafaza eden Edirne'de XIX. yüzyılda Ahmed Bâdi Efendi'ye göre 162 mahallenin bulunması, 1703 sayımında birleştiren mahallelerin gerçekte ayrı olarak telakki edildiğini gösterir. Ayrıca Bâdi Efendi kırk bir mahallenin ortadan kalktığını da söyler. Şehrin nüfus yapısı ise Türk hâkimiyetinin başladığı andan itibaren fizikî gelişmeye paralel olarak artış göstermiştir. Fetih öncesi 10-15.000 olarak tahmin edilen nüfus Türk hâkimiyetinin ilk yıllarında 15.000'i aştı. XIV. yüzyıl sonlarında Schiltberger'in ve XV. yüzyılın ilk yarısında B. de la Broquière'in ifadeleri Edirne'nin oldukça kalabalık bir şehir olduğunu ortaya koyar. Gerçekten 1528 tarihli *Tahrir Defteri*'ne göre Edirne'nin nüfusu 20.000'i aşmıştı. Bu sayı 1570'lere doğru 30.000'e ulaştı. Nüfus küçük bir artışla XVII ve XVIII. yüzyıl başlarında hemen hemen aynı kaldı. 1703'te altmış beş mahallede 3797 ev, 5329 aile reisi tesbit edilmişti. Bu rakamlara göre şehrin nüfusunun 30-40.000 dolayında olduğu, bu nüfusun % 12'sini gayri müslim unsurların oluşturduğu belirtilir (Ergenç, III, 1421). Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehir nisbeten metrük bir hale geldi. XIX. yüzyılda uğradığı işgaller, Balkanlar'ın demografik yapısında meydana gelen değişiklikler çerçevesinde nüfusta âni yükselme ve azalmalar oldu. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşları sırasında müslüman halkın çoğu göç etti, onlardan boşalan yerlere civar köylerdeki hristiyan ahalî yerleşti ve nüfus dengesi giderek eşit hale geldi. 1830-1835'lerde 85-100.000 civarında nüfusa sahip olan Edirne, 1870'lerde 244 mahalle ve 25.451 eve, 19.576'sı müslüman 48.546'sı hristiyan, 539'u Kıptî 68.661 kişilik bir nüfusa sahipti. Rus işgali sonrası yine 100.000'i geçen nüfus XX. yüzyıl başlarında 87.000'e inmiş, Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı dönemi ve Yunan işgali sırasında oldukça azal-

Edirne'nin sur dışı mahallelerinden birini gösteren XIX. yüzyılın ilk yarısına ait bir gravür (R. Walsh, *Constantinople and the Scenery of The Seven Churches of Asia Minor*, London 1838, II, 73)

miş, 1927'de burada 34.528 kişinin yaşadığı tesbit edilmiştir.

Edirne Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan yol üzerinde çok önemli bir mevki de yer alıyordu. Bu yol aynı zamanda sefer yolu olarak da kullanılıyordu. İstanbul ile bağlantının sağlandığı bir başka güzergâhı ise Edirne-Tekirdağ ve oradan deniz vasıtasıyla devlet merkezine ulaşan ticarî öneme sahip yol teşkil ediyordu. Bu iki yol şebekesi düğümlendikleri Edirne'yi büyük bir pazar durumuna getirmişti. Bu yollar vasıtasıyla Anadolu'dan getirilen mallar Avrupa içlerine veya Tuna havzasına nakledilirdi. Diğer taraftan İzmir-İstanbul limanları dolayısıyla Akdeniz-Tuna boyu bağlantısının da Edirne önemli bir kavşak noktası durumundaydı. XV. yüzyılda görülen ticarî canlanma daha sonraki dönemlerde de sürdü. 1555'te H. Dernschwam burada bolluk olduğunu, pazarlarda her çeşit meyvenin görüldüğünü, dört büyük fırının bulunduğunu yazar (*İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s. 333). Gerçekten de XVI. yüzyılda Meriç Köprüsü yanında İskelebaşı denilen yer, Edirne'nin limanı durumunda olan Enez ile bağlantılıydı. Mısır, Ege adaları ve İzmir'in ticarî malları, yemişleri ve hububatı gemilerle Enez'e gelir, buradan küçük gemiler vasıtasıyla nehir yolu ile İskelebaşı'na getirilirdi. Diğer taraftan Meriç yolu ile Filibe'den sallarla pirinç nakli yapılır, bazan Enez'e yollanarak oradaki gemilere iletilirdi. Batılı tâcirler XVIII. yüzyılda çeşitli cins kumaşları Edirne'ye getirirler, buradan ipek, manda derisi, bal mumu ve yün alırlardı. Büyük ölçüde Fransız ve Venedik tâcirlerinin satın aldıkları yün Edirne'ye Enez veya Marmara Ereğlisi'nden geliyor, ipek ise Tırnova'dan temin ediliyordu. Edirne'de ayrıca canlı bir tahıl alışverişi de yapılıyordu, ancak sanayi çok gelişmiş değildi. Edirne, hububat ve diğer ziraî mahsulelerin pazarı olma özelliğini XIX. yüzyılda da korumuştur. Bilhassa padişahların şehirde bulunduğu tarihlerde ticaret canlılık kazanıyor, onların İstanbul'a dönüşlerinde ise bu canlılık büyük ölçüde kayboluyordu.

Tarihî Âbideler ve Kültür. Edirne'nin Osmanlı hâkimiyeti döneminde fizikî bakımdan gösterdiği gelişme çeşitli binaların inşasıyla da kendini gösterir. Şehrin nüvesini teşkil eden kale, Tunca kenarında bugün Kaleiçi denilen yerde bulunmaktaydı. Kalenin dört kulesi (Büyük

Kule, Yelli Burgaz, Germekapı Kulesi, Zindan Kulesi) ve dokuz kapısı vardı. Geçirdiği tahribat ve tabii âfetler sonucu kaleden bugün sadece saat kulesi kalmıştır. Edirne ayrıca sarayları ile de meşhur bir şehirdi. Buradaki Eski Saray I. Murad tarafından kale dışında inşa ettirilmişti. Bu sarayın yeri kesin olarak bilinmiyorsa da Topraklıbayır'da sonradan Hatice Sultan Sarayı'nın yaptırıldığı yerde bulunduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca burada bir de Yıldırım Bayezid tarafından başka bir saray daha inşa ettirildiği bilinmektedir. Tunca Sarayı, Hünkâr Sarayı, Edirne Sarayı gibi adlarla da anılan Sarây-ı Cedîd ise şehrin dışında Tunca'nın batısındaki geniş bir düzlükte bulunmaktaydı. Buranın inşası II. Murad zamanında başlamış, II. Mehmed tarafından bitirilmiş, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde yeni ilâvelerle genişletilmişti. Daha sonra sık sık tamir geçiren bina XIX. yüzyılda kısım kısım harap hale geldi, Rus işgali sırasında tahliye edilirken ateşe verildi, geriye kalan kısımları da daha sonraki yıllarda ortadan kaldırıldı. Şehir içinde Hatice Sultan Sarayı'ndan başka IV. Mehmed zamanında yaptırılan Çadır Köşkü de mevcuttu. Buçuktepe Kasrı, Hıdırlık Kasrı, Yıldız Kasrı (Dörtkaya mevkiinde), Karaağaç'ta Demirtaş Kasrı diğer saray türü yapıları teşkil ediyordu.

İstanbul'dan sonra Trakya kesiminde ikinci büyük şehir olan Edirne, özellikle

sanat şaheseri camileriyle ayrı bir şörete sahiptir. Burada ilk cami I. Murad'ın emriyle tesis edilen, II. Murad zamanında yanına bir medrese yaptırılan, Kaleiçi'nde Keçeciler Kapısı yolu üzerinde kiliseden bozma Halebî Camii'dir (Çelebi Camii). Ayrıca yine Kaleiçi'nde kiliseden bozma bir başka cami daha vardı; burası Fâtih Sultan Mehmed tarafından yeniden yaptırılmış, XVIII. yüzyılda ise yıkılmıştı. XIV. yüzyıldan kalma yegâne cami 1399 tarihli Yıldırım Camii'dir. Edirne'nin gelişme gösterdiği XV. yüzyılın ilk yarısında bazı büyük âbideler inşa edilmiştir. Emîr Süleyman tarafından inşası başlatılan (1402) Eski Cami I. Mehmed zamanında tamamlanmış ve Ulucami adını almıştır. Burası Üç Şerefeli Cami'nin inşasından sonra Câmi-i Atîk adıyla anılmıştır. II. Murad tarafından 1436'da Muradiye mahallesinde Sarayı'ne bakan tepede önce bir mevlvihâne olarak yaptırılan, sonra da cami haline getirilen Muradiye Camii, kale dışında Manyas mevkiinde hadis tedrisi için yaptırılıp cami haline getirilen 1435 tarihli dârülhadis, II. Murad tarafından 1438'de başlanıp 1447'de tamamlanan Üç Şerefeli Cami bu yüzyıla ait diğer önemli eserlerdir. II. Bayezid'in Tunca kenarında yaptırdığı cami, tabhâne, dârüşşifâ, medrese ve imaretten ibaret külliyesi ise ayrı bir öneme sahiptir (1484-1488). XV. yüzyılda inşa edilen diğer mâbedler arasında Gazi Mihaîl (1422), Beylerbeyi (1429), Şah

Edirne'den bir görünüş

Melik (1429), Mezid Bey (1442), Kasım Paşa (1479) camileri sayılabilir.

XVI. yüzyılda Edirne'nin en güzel mimari eserleri Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Bunlar arasında sonradan yıkılan Taşlık Camii, Defterdar Camii ile Şeyhî Çelebi Camii ve nihayet onun muhteşem eseri Selimiye Camii en önemlileridir. Medrese, dârülkurrâ, sıbyan mektebi ve muvakkithânesiyle muhteşem Selimiye Camii, önceleri Kavak Meydanı denilen Edirne'ye hâkim bir yerde inşa ettirilmiştir. Edirne'nin ayrıca bir ilim merkezi olduğu birçok medresenin bulunmasından da anlaşılmaktadır. Külli-yelerde mevcut olanlardan başka burada Üç Şerefeli Cami avlusunda II. Murad tarafından kurulan Saatli Medrese, Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Peykler Medresesi de bulunuyordu. Ahmed Bâdî Efendi eserinde Edirne'de kırktan fazla medrese ismi sayar. Şehirde ayrıca birçok han, hamam, bedesten ve çarşı da yaptırılmıştı. I. Mehmed'in Eskicami'ye vakıf olarak inşa ettirdiği on dört kubbeli, dört kapılı bedesten (1418), II. Murad'ın Batpazarı'ndaki eski bedesteni, Kurşunlu Han ve Tahıl Hanı, Mimar Sinan yapısı kemerli büyük arasta, yine Mimar Sinan'ın Büyük ve Küçük Rüstem Paşa hanları, Sokullu adına yaptırılan Taşhan, XVII. yüzyılda Vezir Ekmekçizâde Ahmed Paşa'nın yaptırdığı han (1609) ve kervansaray, Sinan'ın Semiz Ali Paşa adına inşa ettiği altı kapılı Ali Paşa Çarşısı (1569) bunlar arasında en önemlileridir. Bunların yanında Edirne'de birçok çeşmenin bulunduğu ve Tunca ile Meriç üzerinde köprülerin yaptırıldığı bilinmektedir.

Edirne tarihî âbideleri yanında önemli bir kültür merkezi olma özelliğine de sahipti. Padişahların Edirne'de ikametleri, saray çevresinde önemli bir kültür muhiti oluşmasına yol açıyordu. Buradaki ilim ve irfan muhitinde yetişmiş pek çok meşhur şahsiyet vardır. Bunlar arasında şeyhülislâmlardan Kemalpaşazâde Şemseddin Ahmed, Ahmed Şemseddin Efendi, Şeyhülislâm Mehmed Emin Efendi, Gülşenî tarikatının pirlerinden Şeyh Hasan Sezâi-yi Gülşenî, mevlevîhâne kurucularından Celâleddin ve Cemâleddin çelebiler (II. Murad devri), Fâtih devri şairlerinden Hacı İvazpaşazâde Atâî, II. Selim devri şairlerinden hekim Sinanoğlu Atâî, tezkire sahibi Sehî, eş-Şekâ'î-ku'n-nu'mâniyye mütercimi Mecdî, İbretnümâ-yı Devlet müellifi Kesbî, tarihçi Oruç Bey, Edirne tarihçileri Abdur-

rahman Hibri, Cevri İbrâhim ve Örfî Mahmud Ağa sayılabilir.

Edirne, hakkında eser yazılan nâdide şehirlerden biridir. *Târîh-i Edirne* adıyla da anılan *Hikâyet-i Beşir Çelebi*, Abdurrahman Hibri'nin *Enisü'l-müsâmirîn*'i, Ahmed Bâdî Efendi'nin *Riyâz-ı Belde-i Edirne*'si, Örfî Mahmud Ağa'nın *Târîhçe*'si bu şehirle ilgili eserlerdendir. Edirne'nin gelişmesinde rol oynayan önemli şahsiyetler arasında ise I. Murad devri meşhur mutasavvıflardan Yahşi Fakih, ilk Rumeli beylerbeyilerinden Gümlüoğlu, Şeyh Bedreddin Mahmud, Çelebi Sultan Mehmed'in hocası Sofu Bayezid, I. Mehmed ve II. Murad devri şahsiyetlerinden Şah Melik Paşa, mutasavvıflardan Şeyh Şücâüddin Karamânî, Kazasker Veliyyüddin b. İlyâs, Hasan Paşa, Çelebi Mehmed'in kızı Ayşe Hatun, Timurtaş Bey, Şarabdar Hamza Bey, Fâtih devri ulemâsından Fahrreddin-i Acemî, Evliya Kasım Paşa, Hazine Darbaşı Sinan Bey, tabip Abdülhamid-i Lârfî zikredilebilir.

Bugünkü Edirne. Osmanlı hâkimiyeti döneminde Rumeli eyaletini teşkil eden yirmi dört sancaktan Çirmen livâsına bağlı olan, daha sonra XIX. yüzyılda mutasarrıflık, ardından da valilik merkezi durumuna gelen Edirne, Lozan Antlaşması sonrası yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin bir sınır şehri özelliğini kazandı. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında nüfusu oldukça azalmış olan şehir 1940'a doğru yeniden toparlandı ve nüfusu 45.000'i geçti. Ancak bu nüfusun çoğu II. Dünya Savaşı tehlikesi karşısında bölgeye yığılan askerlerden oluşuyordu. Nitekim 1945'te askerlerin çekilmesi yanında daha önceki savaş tehlikesi dolayısıyla nüfusu 29.000'e düşmüştü. 1950'lerden sonra yeniden canlanma başlamış ve 1960'ta 40.000'e çok yaklaşan nüfusu 1980'de 71.914'e, 1985'te 86.909'a, 1990'da ise 102.345'e ulaşmıştır. Edirne iktisadî yönden yakın çevresinin önemli bir tarım ürünleri pazarlama merkezidir. Endüstri de daha ziyade tarım ürünlerinin işlenmesine dayanır. Özellikle sanayinin teşviki nüfus artışını da beraberinde getirmiştir. Burada Trakya Üniversitesi'nin kurulmuş bulunması, eski kültür ve eğitim merkezi olma özelliğini kazandırma da önemli bir adım olmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 1992 yılı istatistiklerine göre il ve ilçe merkezlerinde yetmiş, kasaba ve köylerde 282 olmak üzere Edirne'de toplam 352 cami bulun-

maktadır. İl merkezindeki cami sayısı ise otuz üçtür.

Edirne şehrinin merkez olduğu Edirne ili Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale illeri ve ayrıca Bulgaristan ve Yunanistan sınırları ile çevrilmiştir. Merkez ilçeden başka Enez, Havsa, İpsala, Keşan, Lalapaşa, Meriç, Süleoğlu ve Uzunköprü adlı sekiz ilçe ve on dokuz bucağa ayrılmıştır. Sınırları içerisinde 266 köy bulunmaktadır. 6276 km² genişliğindeki Edirne ilinin 1990 sayımına göre nüfusu 404.599, nüfus yoğunluğu ise 64 idi.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 77, 370, 648, 729; B. de la Broquière, *Le Voyage d'outremer* (ed. Ch. Schefer), Paris 1892, s. 169-173; Khalkokondylas, *Histoire de la Décadence de l'Empire Grec et établissement de Celui des Turcs*, Paris 1620, s. 14-17; H. Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (trc. Yaşar Önen), Ankara 1988, s. 44-46, 333, 831-834; O. Gh. de Busbecq, *Türkiyeyi Böyle Gördüm* (haz. A. Kurutluoğlu), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 34; Beşir Çelebi, *Risâle*, İÜ Ktp., TY, nr. 451; Abdurrahman Hibri, *Enisü'l-müsâmirîn*, İÜ Ktp., TY, nr. 451; Örfî Mahmud, *Edirne Tarihi*, İÜ Ktp., TY, nr. 3612; Ahmed Bâdî, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 10391-10393; Polonyalı Simeon'un *Seyahatnâmesi 1608-1619* (trc. H. Andreas-yân), İstanbul 1964, s. 23-24, 169-173; A. de Motraye, *Travels*, London 1732, I, 280-281; Chevalier d'Arvieux, *Mémoires*, Paris 1735, IV, 498-500; Deshayes de Coutmenin, *Voyage de Levant fait par le Commandement du Roy en l'année 1621*, Paris 1824, s. 78-80; Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, Paris 1836, I, 14; Moltke, *Briefe über zustände und Begebenheiten in der Türkei*, Berlin 1841, s. 100 vd.; Şevket, *Edirne Salmâmesi*, Edirne 1310; V. Langmantel, *Hans Schiltberger's Reisebuch*, Tübingen 1885, s. 7; Philippe du Fresne-Canay, *Le Voyage du Levant*, Paris 1897, s. 45-46, 133; Rifat Osman, *Edirne Rehnumâsı*, Edirne 1336; a.mlf., *Edirne Sarayı*, Ankara 1957; Mükrimin Halil [Yınanc], *Düsturnâme-i Enver: Medhal*, İstanbul 1929, s. 43-46; O. Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940; Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri*, İstanbul 1949; M. Tayyib Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, İstanbul 1952; a.mlf., "Edirne", *İA*, IV, 107-127; a.mlf., "Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler ve Enisü'l-müsâmirîn", *Edirne: Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 77-117; a.mlf., "Edirne Şehrinin Kurucuları", a.e., s. 161-178; Semavi Eyice, "Bizans Devrinde Edirne ve Bu Devre Ait Eserler", a.e., s. 39-76; Halil İnalcık, "Edirne'nin Fethi (1361)", a.e., s. 137-160; Bekir Sıtkı Baykal, "Edirne'nin Uğramış Olduğu İstilâlar", a.e., s. 178-198; Salih Zorlutuna, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne'nin Sahne Olduğu Şâhâne Sünnet ve Evlenme Düğünleri", a.e., s. 265-296; H. Sadi Selen, "Yazma Cihannümâ'ya Göre Edirne Şehri", a.e., s. 303-310; F. Th. Dijkema, *The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne*, Leiden 1977; Rıfkı Melül Meriç, "Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında",

Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, I, İstanbul 1963, s. 439-536; Ö. L. Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *TTK Belgeler*, III/5-6 (1968), s. 1-479; E. Zachariadou, "The Conquest of Adrianople by the Turks", *Studi Veneziani*, XII, Venice 1970, s. 210-217; Haim Gerber, "The Waqf Institution in Early Ottoman Edirne", *AAS*, XVII (1989), s. 29-45; Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler", *TTK Bildiriler*, III (1989), s. 1415-1424; [bu madde müellifin bibliyografyadaki çalışmaları esas alınarak Feridun Emecen tarafından düzenlenmiştir].

M. TAYYİB GÖKBİLGİN

□ **MİMARİ.** Edirne Trakya'nın en stratejik yerinde kurulmuş bir Roma "castrum"u iken bu kalenin içinde gelişmiş bir Bizans şehrine dönüşmüş, 1361'e doğru Türk idaresine geçtikten sonra hızla bir Türk şehri özelliği kazanmıştır. Kısa bir süre içinde surların dışına taşarak sultanlar, vezirler ve halktan hayır sahiplerinin kurdukları vakıflarla büyük bir müslüman Türk şehri kimliğine bürünmüştür. Ayrıca bir saray kompleks yapılmış, şehrin içindeki büyük bir kilise camiye çevrilmiş, bir taraftan daha başka cami ve mescidler inşa edilirken diğer taraftan da Avrupa yönüne giden ana yol üzerinde bulunduğu büyük han ve kervansaraylar inşa edilmiştir. 1453'te fethedildikten sonra İstanbul Osmanlı Devleti'nin yeni başşehri olmasına rağmen Edirne de devletin eski başşehri olarak ehemmiyetini kaybetmemiştir. Ayrıca padişahlar zaman zaman buradaki sarayda yaşamaya devam ettik-

lerinden Edirne'nin imarı da sürmüştür. Meselâ II. Ahmed (1691-1695) sultanlığı döneminde bütün hayatını burada geçirmiş, İstanbul'a hiç gitmemiştir.

Edirne'deki mimari eserler, önce 1146'da (1733-34) Üç Şerefeli Cami yanından başlayıp Kanatlı Köprü'ye ve Ekmekçizâde Ahmed Paşa Kervansarayı'na kadar uzanan büyük yangınla harap olmuş, arkasından 1165 Ramazanında (Temmuz 1752) meydana gelen zelzelede büyük ölçüde tahribe uğramış, fakat bu felâketlerin ardından tamir edilmişlerdir. XIX. yüzyıl başlarından itibaren ise Rus ordusunun Trakya'ya inmesiyle şehir tekrar büyük bir tahribata uğramıştır. Edirne ilk Rus işgalini Safer 1245'te (Ağustos 1829) görmüş, fakat savaşı teslim olduğundan saray dışındaki eserlere fazla zarar verilmemiştir. Ancak 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı'nda Edirne tarihinin en büyük felâketlerinden biriyle karşılaşmıştır. Bu defa Edirne Sarayı bir daha ayağa kaldırılamayacak şekilde tahribe uğramıştır. Ayrıca 1912-1913 Balkan Savaşı, yarattığı acılar ve eski eserlerde bıraktığı izler bakımından önceki işgali de aştı. Bundan sonra Edirne'nin bütünüyle harap olduğu ve içindeki eserlerin âdeta yıkılmaya bırakıldığı görülür. Nitekim bu yıllarda bir taraftan şehrin aşağı mahalleleri ve Tunca kıyılarındaki camiler taşkınlardan zarar görürken diğer taraftan özellikle 1940'lı yıllarda, Balkan Savaşı facialarından ürken halkın aynı hadiselerin tekrarlanacağı endişesiyle şehirden göç etmesi ve nihayet 1953'teki zelzele şehrin ve buradaki eserlerin büyük ölçüde tahribine sebep olmuştur. Bunun yanında 1930-1940 yılları arasında Vakıflar İdaresi tarafından pek çok eserin satılması ve bunları alanların binaları yıktırarak arsalarına ev yaptırmaları ile Edirne'nin vakıf yapılarının büyük kısmı yok olmuştur. Mimar Sedat Çetintaş 23 Temmuz 1940 tarihinde yazdığı raporda, "üçüncü derecede görülüp lüzumunda yıktırılması câiz görülen binalar" olarak altmış beş eserin adını yazmıştır. Rıfki Melûl Meriç tarafından tesbit edildiğine göre 1928-1948 yılları arasında bazıları arsa halinde olan 120 cami ve tekke satılmıştır.

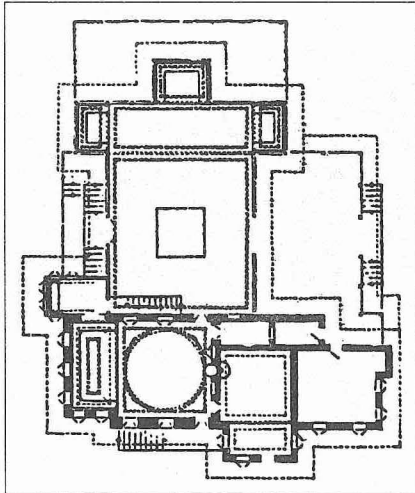
Evliya Çelebi, XVII. yüzyılın ilk yarısı içinde Edirne'de on dördü sultanlar, 300'ü vezirler ve âyan tarafından yapılmış 314 cami bulunduğunu bildirir. Ancak mescidler ve zâviyelerle bu sayının 1700'ü bulunduğunu yazması bir abartmadır. O. Nuri Peremeci, Edirne hakkında değerli

bir tarih yazmış olan Ahmed Bâdi Efendi'nin bu 300 kadar camiden 224 tane sinin adını tesbit ettiğini ve haklarında bilgi topladığını belirtmiştir (*Edirne Tarihi*, s. 79). Kendisi ise elli bir caminin kısa açıklamalarla adlarını verir. Oktay Aslanapa yalnız yirmi üç camiden bahsetmiştir. Edirne'deki her türlü tarihî eserin adını veren, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün düzenlediği bir listede 157 çeşitli eserin adı yer almıştır (*Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri*, s. 178-184). Edirne'nin son gördüğü felâket 1953 yılındaki zelzeledir. Bunun sonucunda tarihî eserlerden birçoğunda yeni tahribatlar olmuş, Gazi Mihal Camii gibi bazıları ise bundan sonra uzun yıllar kendi haline terk edilmiştir.

Esası Roma dönemine inen Edirne Kalesi'nin duvarları 1752'de henüz duruyordu. Nitekim zelzeleden sonra bu surların Kafes Kapısı adındaki bir kapısının Sultan I. Mahmud tarafından 1166'da (1752-53) tamir ettirildiğini bildiren kitâbesi mevcuttur: "Şâh-ı şâhân-ı cihân etti binâ / Çün Kafes Kapısı olmuştu harâb / Dedi mevkût ile Urî târîh / Hân-ı Mahmûd eseridir bu bâb, 1166". Manyas Kapısı da aynı yıl tamir edilmiştir: "Bin yüz altmış beşte vâkı' zelzele bâhûkm-i Hak / Nice âbâdânı vîrân eylemişti nâ-gehân / ... Bâb-ı Manyas'ı ceddî etti velî Mahmûd Han". Ancak Edirne Kalesi'nin taşları XIX. yüzyılda şehirdeki kamu binalarının yapımında kullanıldığından bugün kaleden ve kapılarının iz kalmamış gibidir.

Edirne Sarayı. Edirne'de I. Murad tarafından yaptırılan ilk sarayın Selimiye

Edirne Sarayı içindeki Kum Kasrı'nın planı

Edirne Sarayı'nda Kum Kasrı'nın meydana bakan cephesi ile Bostancıbaşı Dairesi'nin çizimi (Saygı-Desamod, İv. 30, 42)

